

гнучкості економіки, формування середнього класу як найбільш незалежного, підприємливого прошарку суспільства. Важливе значення мають і *диспропорції у соціальній сфері*, – відносно високий рівень бідності та достатньо велика диференціація в оплаті праці. Особливу небезпеку становить *дезінтегрованість виробничої сфери економіки з освітньою і науковою*, що формує диспропорції на ринку праці, загострює проблеми безробіття та є яскравим свідченням неефективного використання ресурсів економіки. Наявність такої ситуації – результат цільової дезорієнтованості економічної політики держави, що в умовах неефективності інститутів, базових диспропорцій у структурі економіки обумовлює вкрай неефективне використання ресурсного потенціалу.

Таким чином, з огляду на колосальні диспропорції в структурі економіки України, стихійний характер структурних трансформацій не зможе забезпечити умови їх збалансування, а відтак і стійкості економічного зростання. Потрібна продумана економічна політика, в основі якої мають бути чіткі структурні пріоритети. Структурна політика держави не може базуватись виключно на ринкових механізмах, вона потребує не просто збалансованого поєднання на концептуальній основі активної та пасивної моделей, а розгляду структурних проблем крізь призму пріоритетів ЕКБ, реалізація яких дозволяла б системно оцінювати виклики і переходити на якісно новий рівень економічного розвитку, розвиваючи нові технологічні уклади та реалізуючи базові принципи моделі сталого розвитку.

1.6 Місце зовнішньоекономічної безпеки в системі національної безпеки держави

Постановка проблеми. Розвиток економіки України в період нестабільної політичної, енергетичної та економічної ситуації в країні потребує виваженої державної зовнішньоекономічної політики серед інших напрямків економічної діяльності держави.

Інтеграція економіки України до світової економічної системи загострює питання зовнішньоекономічної безпеки, без гарантування якої країна не може бути повноправним учасником світогосподарських зв'язків, посісти належне місце в міжнародному поділі праці та мати належну систему захисту і протидії глобальним викликам її економічній безпеці зокрема та національній безпеці взагалі. Під час інтеграції держави в систему світогосподарських зв'язків перед нею постає проблема суперечності між необхідністю, з одного боку, інтегруватись у світову економіку, а з другого – забезпечити гармонійний

розвиток національної економіки, захист національних економічних інтересів, внутрішнього ринку і вітчизняного виробника⁷⁰.

Питання про забезпечення зовнішньоекономічної безпеки вимагає дослідження ряду теоретичних і методологічних проблем безпеки особи, суспільства і держави, від розв'язання яких залежить визначення понятійно-категорійного апарату, а також місця зовнішньоекономічної безпеки в у системі національної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зовнішньоекономічної безпеки держави як складової економічної безпеки досліджували такі вітчизняні науковці: Я. Б. Базилук, С. В. Беренда, І. Ф. Бінько, З. С. Варналій, О. С. Власюк, В. М. Геєць, Б. В. Губський, С. В. Давиденко, Г. Ю. Дарнопих, Я. А. Жаліло, Л. Л. Кістерський, І. С. Кравченко, Ф. М. Медвідь, Г. А. Пастернак-Таранушенко, С. І. Пирожков, Р. В. Покотиленко, А. І. Сухоруков, А. С. Філіпенко, А. В. Чесноков, В. Т. Шлемко, О. І. Шнирков.

Суттєвий внесок у дослідження цього питання зробили науковці країни СНД, зокрема Білорусії і Російської Федерації:

Л. І. Абалкін, В. В. Барабін, Є. М. Бухвальд, А. П. Герасимов, С. Ю. Глазьев, В. С. Загашвілі, А. І. Ілларионов, М. М. Лівенцев, І. С. Прохоренко, В. К. Сенчагов, В. М. Харламова.

Серед зарубіжних дослідників, які вивчають проблеми забезпечення економічної безпеки держави, зокрема і її зовнішньої складової, можна назвати Б. Баррі, Ф. Брауна, В. Валтерса, А. фон Гезау, М. Гібберта, М. Ерландссона, У. Кристофера, В. Ларнера, Е. Д. Мансфілда, В. Багера, С. Окіта.

Метою дослідження є з'ясування поняття зовнішньоекономічної безпеки та визначення місця зовнішньоекономічної безпеки в системі національної безпеки держави.

Викладення основного матеріалу. Зовнішньоекономічна безпека являється складовою національної безпеки, тому визначення її сутності доцільно розпочати з дослідження таких категорій як «безпека», «національна безпека» та «економічна безпека». Російський тлумачний словник визначає безпеку в загальновживаному розумінні цього слова як «відсутність будь-якої загрози»⁷¹. Оксфордський тлумачний словник зазначає: безпека – це «1) свобода чи захист від небезпеки чи тривоги; 2) заходи, вжиті для гарантування безпеки країни, особи, цінності»⁷².

⁷⁰ Чесноков А.В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01/Київ. Нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 19с.

⁷¹ Лопатин В.В. Русский толковый словарь / В.В. Лопатин, Л.Е. Лопатина. — М., 1994. — С. 333.

⁷² . Oxford Advanced Learner's Dictionary. — Oxford, 1995. — P. 1062.

Економіко-правова категорія «безпека» визначається як стан захищеності від будь-чого. Це поняття може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю, суспільством⁷³.

Одним із видів безпеки є національна безпека. Існує декілька підходів щодо визначення поняття «національна безпека». Перший підхід базується на розумінні безпеки як відсутності загроз і небезпек для об'єкта захисту, його невразливості.

На думку Медведєва В., національна безпека – це «такий стан, при якому забезпечується усунення або нейтралізація загроз, корінним національно-державним інтересам і самому існуванню держави»⁷⁴.

Критики даної теорії вважають, що під безпекою має розумітися похідна від діяльності держави і її органів зокрема. У випадку ефективної діяльності держави, вона забезпечить захист своїх політичних та соціальних інститутів, особистих прав і свобод громадян. У випадку, коли держава не виконує свої функції на належному рівні, виникають загрози.

При другому підході акцент робиться на задоволення інтересів особи, суспільства і держави. Наприклад, на думку відомого українського економіста В.І. Мунтіяна національна безпека – це складна багаторівнева система, головними елементами якої є особа як соціальна система, соціальна група, суспільство, держава, народ⁷⁵.

Колектив українських дослідників – О. Гончаренко, Е. Лісичин, О. Бодрук та М. Горелов – визначили національну безпеку як «ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави»⁷⁶.

Третій підхід щодо визначення національної безпеки базується на синтезі першого і другого підходів, тобто на постійному взаємозв'язку забезпечення інтересів і захисту від загроз. Даний підхід знайшов своє відображення у законодавстві України.

Зокрема, у законі України «Про основи національної безпеки» у ст.1 зазначається, що національна безпека - захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства,

73 Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування // Економіка і держава. – 2010. – № 1. – С. 6–8.

74 Государственный стандарт РФ ГОСТ Р 51898-2002 «Аспекты безопасности. Правила включения в стандарты» от 5 июня 2002 г. N 228-ст.

75 Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 2006. – 468 с.

76 5. Національна безпека України: історія і сучасність / О.С. Бодрук, О.М. Гончаренко, Е.М. Лісичин, М.А. Горелов. — К., 1993. — С. 5.

своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам⁷⁷.

На думку В. А. Ліпкана, національна безпека — це свідомий цілеспрямований організований вплив суб'єкта управління на реальні загрози й небезпеки, завдяки якому державні та недержавні інституції створюють сприятливі умови для прогресуючого розвитку українських національних інтересів, джерел добробуту конкретної особи, суспільства й держави, а також забезпечують ефективне функціонування системи національної безпеки України⁷⁸.

Економічна безпека держави виступає як складова національної безпеки, проте вона тісно пов'язана з усіма її елементами. Оскільки економіка є життєво важливою стороною діяльності суспільства, держави і особистості, то економічна безпека буде виступати базисом національної безпеки в цілому, і її складових елементів, зокрема⁷⁹.

В країнах з розвинутою економікою вчення про забезпечення економічної безпеки набуло значного поширення, що сприяло виділенню самостійної науки про економічну безпеку — екосистейту, завданнями якої є вивчення проблем забезпечення економічної безпеки країни, насамперед загроз економіці держави, їх джерел, потужності та спрямованості, з'ясування їхньої сутності; розроблення заходів, реалізація яких гарантуватиме економічну безпеку держави, а також дослідження широкого спектра проблем демографічного, екологічного, соціального, політичного та іншого характеру⁸⁰.

У сучасній економічній літературі наявні різноманітні погляди щодо визначення категорії економічної безпеки держави, що пояснюється складністю, багатокомпонентністю та взаємозумовленістю її складових. Аналіз накопичених наукових знань дає змогу систематизувати їх у найважливіші підходи до визначення сутності економічної безпеки, відповідно до яких економічну безпеку розглядають як процес задоволення

77 Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 №964 – IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

78 Ліпкан В. А. Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України / В. А. Ліпкан. — К. : Текст, 2005. — 350 с.

79 Григорова-Беренда Л.І. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози/ Л.І. Григорова-Беренда//Проблеми економіки №2, 2010р. С.39-46

80 Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / [А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі. — К. : КНТЕУ, 2010. — 717 с.

потреб, з погляду захисту національних інтересів держави, з позиції економічної стійкості та незалежності країни, а також як сукупність умов і факторів⁸¹.

У методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України економічна безпека визначається як «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання»⁸².

З. С. Варналій розглядає економічну безпеку з іншої позиції, а саме як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, який дає можливість вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечує незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії із внутрішнім і зовнішнім середовищем⁸³.

А. І. Сухоруков визначає економічну безпеку як здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати власні економічні інтереси та протистояти зовнішнім економічним загрозам, використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці⁸⁴.

В. Л. Тамбовцев, під економічною безпекою розуміє сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, котра забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи⁸⁵.

Вітчизняний фахівець із проблем економічної безпеки держави В. Мунтян її зміст розкриває як стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства та держави, розвитку

81 Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : моногр. / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. — К. : Знання України, 2011. — 299 с.

82 Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

83 Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : моногр. / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. — К. : Знання України, 2011. — 299 с.

84 Сухоруков А.І. Методологія оцінки рівня економічної безпеки/ А.І. Сухоруков // Вісник КНТЕУ. — 2008. - №1. — С.49-55

85 Нікітіна М.Г., Рудницький А.О., Деренуца А.С.. Теоретико методологічні основи концепції економічної безпеки регіону// Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». Там 24 (63). 2011г. №2 С. 140-148.

достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення; створення передумов для підтримки та покращення рівня життя громадян, задоволення інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах⁸⁶.

Економічну безпеку часто трактують також з огляду на її роль у недопущенні переходу окремих параметрів безпеки за межі граничних значень. Зокрема визначають економічну безпеку як сукупність умов і факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення; складну багатогранну категорію, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення та держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання⁸⁷.

Економічна безпека має свою структуру, проте спільної думки стосовно структурних складових системи економічної безпеки не досягнуто.

Так, відповідно до методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, виділяють такі її складові елементи: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки⁸⁸.

В. Шлемко та І. Бінько виділяють зовнішньоекономічну безпеку та внутрішні складові економічної безпеки, до яких відносилися: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, технологічна, продовольча безпека, а також – соціальний, демографічний та екологічний аспекти⁸⁹.

В. Мунтіяном також розділялися зовнішньоекономічна

86 Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. — К. : КВПЦ, 1999. — 462 с.

87 Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / [А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. А. Мазаракі. — К. : КНТЕУ, 2010. — 717 с.

88 Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

89 Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. — К.: НІСД, 1997. — 144 с.

безпека та внутрішні складові економічної безпеки, серед яких розглядалися: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічний безпека та тіньова економіка⁹⁰.

3. Варналій, П. Мельник та інші дослідники зазначають, що економічна безпека містить такі основні складові, як фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, трудоресурсна та зовнішньоекономічна безпека країни⁹¹.

В. Геєць, М. Кизим та інші автори в якості основних структурних складових елементів економічної безпеки виділяють енергетичну, фінансову, соціальну, інноваційно-технологічну, продовольчу, зовнішньоекономічну, демографічну та екологічну безпеку⁹².

За методичними рекомендаціями, зовнішньоекономічна безпека – це «стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці»⁹³.

Дещо схожим є визначення М. Григорчука, який визначає зовнішньоекономічну безпеку як «діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на мінімізацію збитків від дії негативних зовнішніх економічних чинників, ужиття комплексу заходів, у тому числі в законодавчій сфері, для приведення у відповідність завдань зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, а також створення сприятливих умов для розвитку вітчизняної економіки»⁹⁴.

Іншої думки Ліпкан В.А., який у своїй праці визначає зовнішньоекономічну безпеку як складову економічної безпеки, сві-

90 Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.

91 Економічна безпека / З.С. Варналій, П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул та ін.; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.

92 Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – Х.: ВД «Ін-жек», 2006. – 240 с.

93 Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm

94 Григорчук М. Напрями діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України в системі зовнішньоекономічної безпеки держави / М. В. Григорчук // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 147–155.

домий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на загрози й небезпеки, за якого державні, недержавні та міжнародні інституції та організації створюють необхідні та достатні умови для унеможливлення зовнішньої залежності, дискримінацій, диктату, підкорення інтересам інших країн⁹⁵.

Л. Григорова-Беренда визначає зовнішньоекономічну безпеку як здатність держави протистояти зовнішнім загрозам та реалізувати свої економічні інтереси на внутрішньому й зовнішньому ринках, створюючи свої конкурентні переваги⁹⁶.

В. А. Богомолів вважає, що «зовнішньоекономічна безпека досягається підвищенням конкурентоспроможності, пристосованістю національної економіки до умов світового ринку, забезпеченням управління та адаптаційної сприйнятливості її як до заходів протекціоністського захисту, так і до політики лібералізації в цілях забезпечення сталого економічного зростання»⁹⁷.

На думку Л. Яремко, зовнішньоекономічна безпека є здатністю соціально-економічної системи забезпечувати такі інтереси: стабільне надходження товарів критичного імпорту, усунення шкідливих наслідків діяльності промисловості, подолання депресивності території⁹⁸.

А. Чесноков подає узагальнене визначення досліджуваного поняття. Він визначає зовнішньоекономічну безпеку як «здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи держави та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національних економічних інтересів»⁹⁹.

95 Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека: у визначеннях та поняттях: словник-довідник / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан – 2-ге вид., доп. І перероб. – К.: Текст, 2008. – 398 с.

96 Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 39–46.

97 Богомолів В. А. Экономическая безопасность: учеб. пособие / В. А. Богомолів. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.

98 Яремко Л. А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний підхід : [монографія] / Яремко Л. А. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.

99 Чесноков А. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.05.01 / А. В. Чесноков ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с. – укр.

Зовнішньоекономічна безпека держави також має відповідну структуру. На думку О.П. Горенко, зовнішньоекономічна безпека включає в себе зовнішньоекономічну безпеку у сфері руху товарів і сировини (зовнішня товарно-сировинна безпека), зовнішньоекономічну безпеку в сфері руху об'єктів інтелектуальної власності (зовнішня технологічна безпека) та зовнішньоекономічна безпека в області руху фінансових ресурсів (зовнішня фінансова безпека)¹⁰⁰.

А. Чесноков виділяє горизонтальні (соціальна, правова, фінансова, екологічна, кадрова) та вертикальні (експортна, імпортна і кредитно-інвестиційна) складові зовнішньоекономічної безпеки¹⁰¹.

Виходячи з положень Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року за № 964-IV та методичних рекомендацій з визначення рівня економічної безпеки України, місце зовнішньоекономічної безпеки в системі національної безпеки та економічної безпеки держави показано на рисунку 1.2.

Висновки. В роботі розглянуто поняття «безпека», «національна безпека», «економічна безпека» та «зовнішньоекономічна безпека» з позиції різних авторів. Також проведене дослідження показало взаємозв'язок зовнішньоекономічної безпеки держави з економічною та національною безпекою.

1.7 Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства

Актуальність проблеми. Відкритість вітчизняної економіки зумовлює складність, динамічність і невизначеність зовнішнього середовища підприємств. Це зміщує акценти при формуванні стратегії підприємства з оптимізації економіко-фінансових і виробничих показників на забезпечення гнучкості, оперативності та адаптивності в умовах сучасної економіки. Вказані чинники,

100 Горенко О.П. Совершенствование механизма обеспечения внешнеэкономической безопасности Российской Федерации: автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.05/Моск. акад. эк-ки и права. – М., 2010. – 20с.

101 Чесноков А. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф.дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.05.01 / А. В. Чесноков ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с. – укр.